NĚKOLIK POZNÁMEK K HLEDÁNÍ VOLNÝCH ŘEK V ČR A PLÁNOVÁNÍ JEJICH OBNOVY V RÁMCI NPOP

ONDŘEJ SIMON

Mgr. ONDŘEJ SIMON, Ph.D.
Dlouhou dobu pracoval ve Výzkumném ústavu vodohospodářském v oddělení ochrany vodních ekosystémů, kde se věnoval zejména ochraně biotopu perlorodky říční na Šumavě, krenobiologii a nadstandardním metodám čištění vody. Nyní na FŽP ČZU vyučuje revitalizace vodních toků a některé další předměty. V praxi se podílel na řadě plánů péče o „vodní rezervace“ a na záchranném programu perlorodky říční v ČR. Věnoval se také popularizační činnosti (Sněm dětí pro životní prostředí, Přírodní škola apod.). V nevládním sektoru dlouhodobě působil v Hnutí DUHA.

Myšlenka obnovy volných řek je zcela revoluční. Když před několika lety tým vědců Grill et al. (2019) publikoval v nejprestižnějším vědeckém časopise Nature článek, kde pojem zavedli s cílem souhrnně vyhodnotit přírodnost řek na celém světě, neuměl jsem si představit, že by se to mohlo někdy brzy propsat do praktické ochrany přírody. Paralelně však EU připravovala ambiciózní plány na obnovu přírody (ne ochranu, obnovu!) a jedna součást těchto plánů se má týkat říčních ekosystémů. Když se pak hledal vhodný indikátor nebo spíše definice, co je to přírodní řeka, sáhli experti právě po konceptu volných řek.

FFR – free-flowing rivers, česky volné řeky, nebo poněkud otrocky a úžeji pojaté volně proudící řeky. Nejde totiž jen o proudění – po proudu směrem dolů – ale spíše o „volnost ve všech dimenzích“. Volná řeka by měla mít hned 5 typů „volnosti“:
1) shora dolů
2) zdola nahoru – což je oproti č. 1 dost rozdíl
3) volnost do stran, tj. možnost volného rozlivu do nivy,
4) volné dno propojující řeku s hyporeálem
5) volnost měnit přirozeně průtoky v čase
Pokud je toto vše splněno a voda je současně i čistá (což obvykle platí), můžeme řeku považovat za přírodní, přirozenou, divokou, člověkem neznič-enou. Všimněte si prosím, jak máme nepřesná slova a termíny, když chceme přírodní řeku FFR česky popsat. S takovým fenoménem totiž téměř nemáme praktickou zkušenost!

Pokud to trochu promyslíme, začne hned hlodat červíček, že to prostě není v ČR možné. Kolik tedy máme v republice volných řek? Ani jednu. Co je to ale řeka? Ti zkušenější jistě tuší, že v tom bude jeden z háčků celé věci. Jen koryto? Celé povodí včetně nivy? Trochu předběhnu, když rovnou řeknu, že žádnou velkou řeku (Labe, Odra, Orlice, Bečva) v kategorii FFR nemáme a ani asi nikdy mít nebudeme. Přesná metodika však nedefinuje, jak moc nepatrný potok ještě může být řekou, a tak nějaká menší povodí, řekněme horské potoky nebo říčky, možná najdeme. A pokud jim chybí jen málo, tak je budeme schopni zlepšit. V Švédsku na tom budou lépe, ale třeba Holanďané jsou na tom ještě hůře než my. Není to důvod změkčovat kritéria, ale prostě si přiznat, že u nás jsou řeky a nivy člověkem silně modifikované/zničené.

ČR dostala zase jednou velký a těžký domácí úkol od EU. Ministerstvo nasadilo hned od začátku díky pečlivé práci příslušných referentek velmi participativní přístup, široké poradní pracovní skupiny (TES), jednání s důležitými stakeholdery a otevřené diskuse. Na druhou stranu personální kapacita pro organizačně jistě náročnou přípravu byla na koordinační úrovni malá a, co hůře, na realizační úrovni žádná. Velký profesionální tým nevznikl, malý také ne. Většinu práce museli udělat pracovníci podniků povodí (resort Ministerstva zemědělství!) anebo Agentury ochrany přírody a krajiny ČR (AOPK) navíc ke své běžné agendě. Dost určitě pomohla i práce dobrovolníků v rámci TES. Toto nastavení „okrajových" podmínek od začátku mířilo k minimalistickému řešení.

Pojďme ale k zajímavější věci, než je postup přípravy vládního dokumentu. Jak poznat v praxi volnou řeku? Pro hledání FFR respektive napravování modifikovaných řek do stavu FFR byl po dlouhých diskusích vypracován metodický **dokument CIS Guidance Document No. 41, Criteria for identifying free-flowing river stretches,** verze 1 z listopadu 2025, který naštěstí odolal snahám ho postupně rozmělnit. Diskuse o definicích, pojmech, indikátorech a zejména jejich hodnotách probíhaly v mezinárodní pracovní skupině, kde měla ČR od začátku své zastoupení. Původní Connectivity Status Index (CSI) vhodný pro celosvětové použití, adaptovali členové evropské expertní skupiny na regionální evropské podmínky. Posun od původního konceptu Grill et al. (2019) byl kromě upřesnění praktických otázek v tom, že se z řeky vždy posuzuje jen jeden úsek (homogenní úsek) s co nejpodobnější podobou řeky (hydromorfologickým stavem). Podle evropské metodiky by tedy mohla být Bečva FFR třeba jen od Valašského Meziříčí po Hranice, nebo Vltava od Lenory po Lipenskou nádrž. Ale přihlíží se i k celému povodí výše a taky trochu k tomu, co se v povodí děje níže.

Jak tedy přesně poznat, jak moc zničená či modifikovaná řeka nám ještě splní FFR kritéria? Je to dlouhé a složité čtení, ale zjednodušeně lze říci, že metodika EU stanovuje pro konkrétní homogenní úseky tyto základní indikátory a jejich hodnoty:

- **Žádné příčné bariéry,** tj. rybí přechod nestačí, jez či stupeň je nutno spíše odstranit než „zprůchodňovat", jak jsme o tom přemýšleli doposud.
- Podélné ohrázování nebo opevnění břehů (tzv. laterální bariéry) u většiny typů řek: celkem méně než **40 % délky úseku odsazených hrází,** bariéry přímo přiléhající k břehu méně než **20 %;** u meandrujících řek 20 % a 10 %.
- Zpevnění či nepropustné vydláždění dna: zpravidla méně než **5 % délky.**
- Minimální délka úseku: podle morfologického typu přibližně **250–400násobek šířky koryta,** avšak s obecným dolním limitem 3 km.
- Zachování transportu sedimentů (kamení, štěrků, písků, organiky, dřeva apod.) v celém povodí nad hodnoceným úsekem tak, aby nebyl narušen transport sedimentů řekou: jako proxy lze použít **méně než 30 % plochy povodí odříznuté jezy,** přehradami nebo štěrkovými přehrážkami.
- **Ryby musí mít možnost do daného úseku migrovat** z níže ležících větších řek (pokud tedy dole na řece Moravě budou rybí přechody, Bečvě, která se do ní vlévá, by to „pomohlo").

Jak jsem již předeslal, jsou to přísná kritéria pro podmínky středu Evropy. Když jsme se studenty ochrany přírody nebo vodního hospodářství na FŽP ČZU v rámci testování průběžné verze zkoušeli metodiku aplikovat na konkrétní říční úseky, nejčastěji velmi pěkný málo modifikovaný úsek řeky vypadl kvůli zahrázování a zajezování většiny přítoků výše v povodí.

Jaké jsou ale konkrétní dokumenty a plány v návrhu dokumentu NPOP? Evidence překážek je první nutný krok a spočíval primárně v sjednocování existujících databází. Byla s tím hromada práce, ano, překážek máme opravdu hodně. Zde bylo štěstí, že mohl být využit běžící projekt AOPK a jeho vedoucí na sebe vzala veliké břímě faktického shromáždění dat od podniků povodí a vytvoření jedné databáze. Pak se rychle dělal seznam (nepotřebných) překážek určených k odstranění. To je už kardinální jádro celé věci. Jak k tomu přistoupit? Na jedné straně můžeme nechat formálně odstranit již téměř zcela rozpadlý jez na potoce nebo odepsat zaniklé břehové opevnění a vykázat to jako úspěch.

Obr. 1 Středně velkou přirozenou řekou blízkou stavu FFR s celou přirozenou nivou je Teplá Vltava v NP Šumava, má však problémy v povodí výše a také směrem dolů kde je VD Lipno. Foto Ondřej Simon

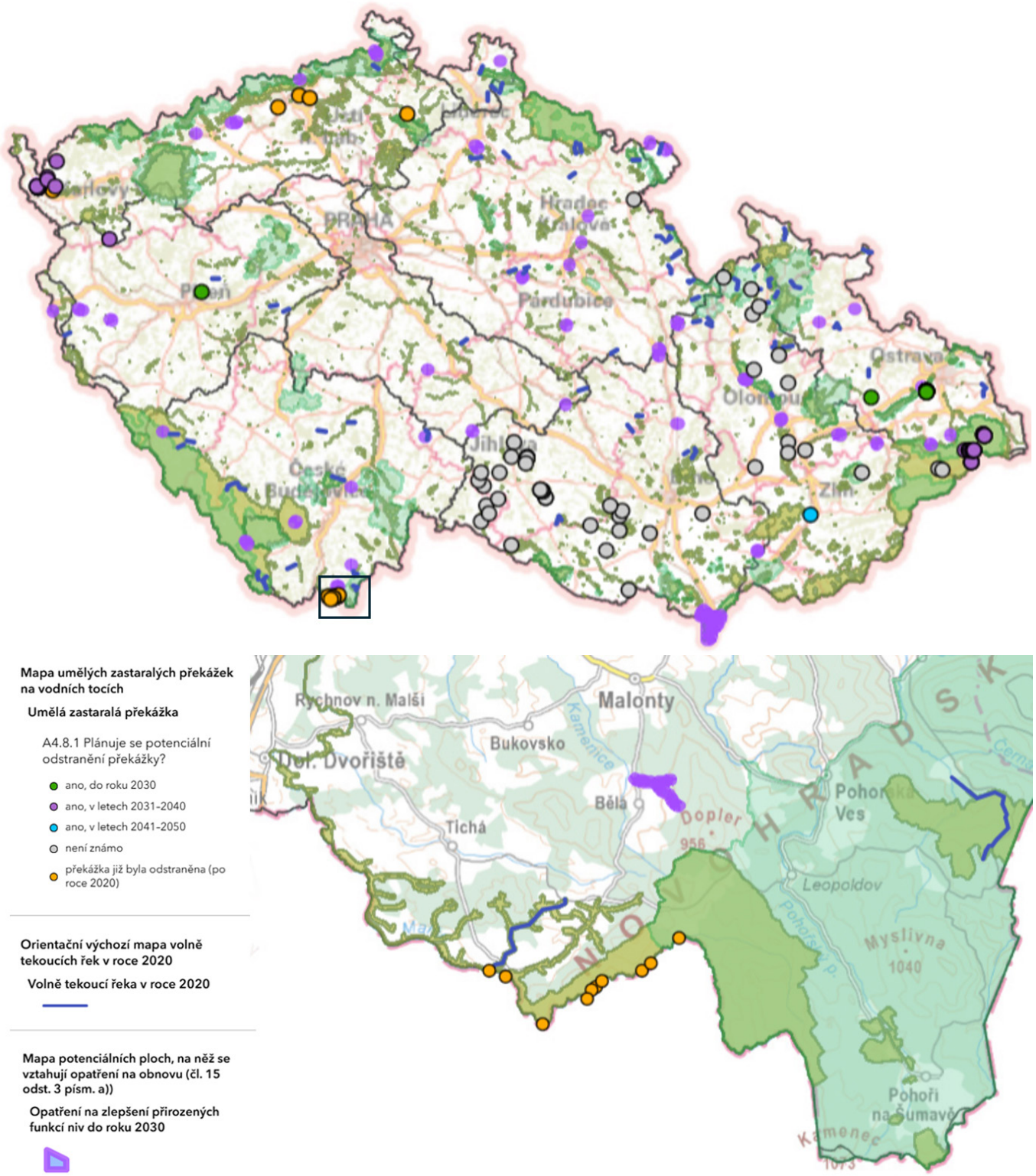

Obr. 2: Mapa z návrhu NPOP určeného pro již ukončenou veřejnou konzultaci https://experience.arcgis.com/experience/8433809552df4bf594ae6a6fb8608d80. Zdroj MŽP

Na straně druhé můžeme uvažovat o překážkách, které nejvíce narušují konektivitu a např. tvoří kámen úrazu ve strategii zprůchodňování říční sítě. Nebojme se to říci, myslím třeba odstranění přehrady (a našlo by se jich dost, kde by poctivé rozhodování nemělo dopředu jasný výsledek, že jí společnost potřebuje) nebo funkčního elektrárenského jezu (vyváží trocha zelené energie ekologické škody?). Jde tedy o nízko visící ovoce na jedné straně a na druhé straně o strategické plánování na delší dobu. Jako cestu nejmenšího odporu nařízení připouští, že je také možné vykázat již dříve realizovaná odstranění překážek

až k roku 2020, těch ale u nás nebylo ani co by se za nehet vešlo.

Kdo návrh překážek k odstranění dělal? To je přece obrovská a náročná práce, pokud to má být ambiciózní a současně alespoň potenciálně realistické. MŽP to přesunulo na pracovníky podniků povodí a ti z toho mála zcela nekonfliktních, známých a připravených věcí něco dali do centrální databáze. Z mapy je zjevné, že datové zdroje i aktivita byly nesouměřitelné, pochvala patří jistě Povodím Moravy a Ohře. Oproti tomu řetízek zprůchodněných překážek na hraniční Malši na česko-rakouské hranici je příklad výše zmíněného prodávání rozhrábnutého rozpadlého migračně průchodného jezu na potoku za obnovu říční konektivity. Ve skutečnosti se v rámci tohoto jinak jistě chvályhodného a u nás inovativního projektu povedlo odstranit 3 významné překážky, řadu zcela rozpadlých, zatímco jiné na daném úseku zůstaly (Zámišová 2023).

Seznam konkrétních opatření pro NPOP je zjevně šitý horkou jehlou a obecný, jak jen možno. Za přínosné pokládám opatření *CZ0000060 Optimalizovat legislativní a metodický rámec pro zajištění efektivní implementace opatření v oblasti obnovy volně tekoucích řek a vodního režimu, vč. postupu při zániku vodního díla.*

Mapu s českými plány na obnovu FFR si můžete najít na příslušném odkazu, níže jen celkový obrázek 2 o malém rozlišení s výřezem příkladu detailu z Novohradských hor. Je sklenice poloprázdná nebo poloplná? To si může posoudit každý sám. Bojím se, že je v ní spíš jen pár kapek na dně....

Jako skoro všechny legislativní podněty z Evropské unie je i tlak na obnovu řek nástrojem, který dostává národní vláda do ruky. Co s ním bude dělat, je však již na ní, někdy i na aktivitě samospráv nebo občanské společnosti. Část NPOP věnovaná řekám je výborná v přinášení nových perspektiv. Je to také dobrý příklad, kdy jako referenční rovinu používáme „čistou přírodu“ nebo „ekosystémy jen málo změněné člověkem“. Taky přináší do veřejné debaty problematiku blokování sedimentů a obecně i otázku, jak by měla vypadat a chovat se řeka. O tom se dosud skoro nemluvilo.

Niva v jádrové zóně NP Šumava (Teplá Vltava). Foto Ondřej Simon

Aktuální verze plánu míří velmi nízko. Ale pokud uvážíme, jak málo měli lidé, kteří na něm pracovali, k dispozici (nikde nevznikly specializované profesionální odborné pracovní skupiny), mohlo to být i horší. Osobně se domnívám, že podobné plány mají být ambiciózní, a to, že se pak uskuteční jen menší část cílů nebo že je to (dnes) neprůchodné, nevidím jako omluvu pro nízké cíle. Je potřeba, jak se říká, aby ve společnosti „ležely připravené myšlenky“, a jen tak se můžeme dočkat chvíle, kdy se objeví okno šance je prosadit.

Co se ale v prvním kroku (prvním plánovacím období) skutečně udělá? O kolik kilometrů se rozšíří délka FFR? To se teprve uvidí. I tento plán je jen návrh připravený pro posouzení v Bruselu a připomínky jistě přijdou.

Nakonec hádanka pro ty starší, co dávali v hodinách zeměpisu pozor. Jaké dvě velké evropské řeky splňují až do moře status FFR? Pozor, Morava ani Vltava nejsou velké řeky... Odpověď je na mapě v příslušném článku o FFR anebo ti, kdo mají málo času, najdou správné řešení na konci v kapitolce s odkazy na zdroje.

ZDROJE

Grill, G., Lehner, B., Thieme, M., Geenen, B., Tickner, D., Antonelli, F.,... Zarfl, C. (2019). *Mapping the world's free-flowing rivers. Nature, 569(7755), 215-221. doi:10.1038/s41586-019-1111-9 link https://www.nature.com/articles/s41586-019-1111-9*

Evropská komise: Generální ředitelství pro životní prostředí, Criteria for identifying free-flowing river stretches – Common Implementation Strategy for European Union Water Law. Guidance document no. 41, Úřad pro publikace Evropské unie, 2025, *https://data.europa.eu/doi/10.2779/6009587*

Skalík, Jan a kol. 2026. *Obnova přírody: Stínový plán na obnovu přírody. Hnutí DUHA, Brno. Dostupné online na www.hnutiduha.cz*

Zámišová, K. 2023 *Dosažení migrační prostupnosti hraničního toku Malše. Sborník z konference Vodní toky 2023. 21.–22. 11. Hradec Králové. s. 161–164*

Odpověď na otázku položenou v textu zní: Pečora a Severní Dvina